

Jana Maryšková

NEMOCNIČNÍ KAPLANSTVÍ A ALTERNATIVNÍ SPIRITUALITA

Prakticko-teologická reflexe

Jana Maryšková

NEMOCNIČNÍ KAPLANSTVÍ A ALTERNATIVNÍ SPIRITUALITA

Prakticko-teologická reflexe

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Maryšková, Jana

Nemocniční kaplanství a alternativní spiritualita : prakticko-teologická reflexe / Jana Maryšková. -- Vydání 1.. -- Praha : Grada, 2024.

-- 1 online zdroj

České a anglické resumé

Obsahuje bibliografii, bibliografické odkazy a rejstříky

ISBN 978-80-271-7107-1 (online ; pdf)

* 2-722.5:614.21 * 2-46-733:614.21 * 27-46 * 616-082/-083 * 27-58 *
2-1-8-028.82 * 27-662:3 * 27-4 * (437.3) * (048.8)

- nemocniční duchovní -- Česko
- duchovní služba v nemocnicích -- Česko
- pastorační péče -- Česko
- nemocniční péče -- Česko
- křesťanská spiritualita -- Česko
- alternativní religiozita -- Česko
- křesťanství a společnost -- Česko
- praktická teologie -- Česko
- monografie

27-46/-48 - Pastorální teologie [5]

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **restně stíháno**.

Mgr. et Mgr. Jana Maryšková, Ph.D.

Nemocniční kaplanství a alternativní spiritualita Prakticko-teologická reflexe

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401
www.grada.cz
jako svou 9124. publikaci

Recenzovali:

MUDr. Mgr. Marie Opatrná, Ph.D.
doc. Jozef Žuffa, Ph.D.

Redakce a korektura Lenka Vataščinová
Grafická úprava Jan Šístek
Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka
Počet stran 328
Vydání 1., 2024

Vytiskla tiskárna Typodesign s.r.o., České Budějovice

© Grada Publishing, a.s., 2024

ISBN 978-80-271-7108-8 (ePub)
ISBN 978-80-271-7107-1 (pdf)
ISBN 978-80-247-2446-1 (print)

Obsah

Úvod	11
Volba tématu knihy	17
1. Vymezení pojmů a použitá metoda	23
1.1 Spiritualita a religiozita	23
1.1.1 „Tradiční“ spiritualita	27
1.1.2 „Alternativní“ spiritualita	30
1.2 Duchovní péče / klinická pastorační péče	33
1.3 Metoda praktické teologie <i>Kriteriologie – Kairologie – Praxeologie</i>	36

KRITERIOLOGIE

2. Stanovení základních a dílčích kritérií pro praxi církve . . .	43
2.1 Ježíšova praxe jako měřítko pro praxi církve	43
2.2 Evangelizace – základní kritérium pro praxi církve	49
2.3 Realizační funkce církve (<i>diakonia, martyria, leiturgia, koinonia</i>) jako dílčí kritéria	54

KAIROLOGIE

3. Současný společenský kontext pro praxi církve: teoretická východiska	63
3.1 Náboženství v české společnosti	63
3.2 Česká republika jako „nejateističtější“ země v Evropě – nezájem o církev, zájem o nadpřirozeno	72
3.2.1 „Alternativní“ spirituální zájmy Čechů v oblasti zdraví a nemoci	76
3.2.2 Péče o nemocné jako pozitivně vnímaná činnost církve	82
3.3 Závěr	86
4. Praxe církve v oblasti péče o nemocné	91
4.1 Nemocný v mezní životní situaci jako adresát „opce pro chudé“	92
4.2 Křesťanský koncept služby nemocným: klinická pastorační péče	98
4.2.1 Stručný pohled do vývoje klinické pastorační péče u nás	99
4.2.2 Současná podoba klinické pastorační péče v České republice	108
4.3 Impulzy z německy mluvících zemí	115
4.3.1 Zájem o spiritualitu v oblasti medicíny	116
4.3.2 Sekulární <i>spiritual care</i> – nový koncept péče o nemocné místo klinické pastorační péče?	124
4.4 Závěr	132
5. Současný společenský kontext pro realizaci služby nemocným: výzkum	137
5.1 Současný stav bádání k tématu výzkumu	137

5.2	Metodologie výzkumu	140
5.2.1	Metoda sběru dat	141
5.2.2	Cíl výzkumu a výzkumné otázky	142
5.2.3	Postup výzkumu	143
5.2.3.1	Výběr a oslovení respondentů	144
5.2.3.2	Realizace rozhovorů a etický aspekt	145
5.2.4	Způsob analýzy a zpracování dat	148
5.3	Výsledky výzkumu a vyhodnocení získaných dat	150
5.3.1	Utváření a proměna spirituality v průběhu života	151
5.3.2	„Tradiční“ a „alternativní“ spiritualita v kontextu závažného onemocnění	155
5.3.2.1	Nemoc jako otevřený prostor	156
5.3.2.2	Změny „tradiční“/„alternativní“ spirituality v období nemoci	159
5.3.2.3	Vzájemná otevřenost „tradiční“ a „alternativní“ spirituality	166
5.3.3	Závěr	169

Kairologie – teologický výklad

6.	Závažné onemocnění – prostor pro křesťanství či „alternativní“ spiritualitu?	175
6.1	Porovnání teoretických východisek s odpověďmi respondentů	176
6.2	Současná praxe ve vztahu k výše stanoveným kritériím	185

PRAXEOLOGIE

7. Klinická pastorační péče v sekulárním českém kontextu: dílní kritéria a sebepojetí	199
7.1 Nacházení společných témat s „alternativně“ věřícími – klinická pastorační péče jako <i>diakonia</i>	202
7.1.1 Rodina – zdroj opory i obav z budoucnosti	204
7.1.2 Nejen prací živ je člověk	209
7.1.3 Vnímání člověka v jeho celistvosti	215
7.1.4 Křesťanství jako zkušenost z dětství	221
7.1.5 „Alternativní“ spiritualita a byznys se zdravím	225
7.2 Komunikačně obtížné situace – klinická pastorační péče jako <i>martyria</i>	229
7.2.1 Nemocniční kaplan jako <i>martyr</i> Boží kenozé	232
7.2.2 Nemocniční kaplan jako <i>martyr</i> Božího <i>con-solatio</i>	235
7.2.3 Nemocniční kaplan jako <i>martyr</i> Boží proměňující moci v člověku	238
7.3 Klinická pastorační péče – pastorační péče či pomáhající profese?	243
7.4 Pastorační doporučení pro praxi nemocničních kaplanů	263
7.5 Závěr	270
Závěr	275
Shrnutí	281
Summary	283
Seznam použitých zdrojů	285

Seznamy zkratek	309
Seznam zkratek církevních dokumentů	309
Seznam ostatních zkratek	310
Rejstřík vybraných jmen	311
Rejstřík vybraných hesel	313
Přílohy	317
Příloha č. I – Ukázka transkripce rozhovoru s „tradičně“ věřícím pacientem	317
Příloha č. II – Ukázka transkripce rozhovoru s „alternativně“ věřícím pacientem	321
O autorce	325

„Budte vždy připraveni dát odpověď každému, kdo by vás vyslychal o naději, kterou máte, ale číňte to s tichostí a s uctivostí.“

(1 P 3,15–16)

Úvod

Tématem knihy, která se čtenáři dostává do ruky, je jedna z oblastí činnosti církve v naší společnosti, konkrétně oblast péče o nemocné v podobě tzv. duchovní, resp. klinické pastorační péče. Duchovní péče, vykonávaná nemocničními kaplany z různých církví, je dnes již etablovaná v řadě nemocnic v celé České republice a proniká do povědomí lidí jako nedílná součást celkové péče o pacienta. V této knize je duchovní, resp. klinická pastorační péče zasazena do kontextu mezní životní situace, kterou pro mnohé pacienty a jejich rodinné příslušníky představuje závažné onemocnění, a v jeho rámci je konfrontována s „alternativní“ spiritualitou jako protikladem křesťanské duchovní péče.

Závažné onemocnění a náhlá blízkost smrti představují situaci, která staví člověka před skutečnost vlastní zranitelnosti a konečnosti. Zpochybňuje dosavadní jistoty a stojí tak v přímém protikladu k atributům tzv. konzumní společnosti, jak bývá naše současná společnost často nazývána,¹ kterými jsou mládí, krása, zdraví a síla. V roce 2018 zveřejnila agentura Perfect Crowd průzkum provedený na vzorku 1000 lidí ve věku 18–65 let na téma strach. Výsledky ukázaly, že dospělí Češi se nejvíce obávají samoty (19 %), chudoby (41 %) a právě smrti (43 %).² Závažné onemocnění a realita smrti se stávají existenciálním měřítkem, kterým se musí nově poměřovat plány, přání, víra a představy nejen

¹ Srov. např. LIPOVETSKÝ, G. *Éra prázdnoty: Úvahy o současném individualismu*. Praha: Prostor, 2001. Britský sociolog Stephen J. Hunt uvádí, že „konzum je tak centrální záležitostí západní kultury, že může být popisován jako forma religiozity“. HUNT, S. J. *Alternative religions: A Sociological Introduction*. Aldershot: Ashgate, 2003, s. 225.

² GRANDMAGAZINE. „Výzkum zjistil, čeho se Češi bojí“ [online], dostupné z: <https://grandmagazine.argusmedia.sk/cs/2018/12/12/vyzkum-zjistil-ceho-se-cesi-boji>, cit. 09.09.2022.

nemocných, ale i jejich blízkých. Otevírají prostor pro otázky po smyslu, po tom, co člověka přesahuje a dotýkají se tak oblasti spirituality, transcendence, náboženství,³ neboť v každém utrpení je obsažena nejen otázka „proč“, tedy otázka po příčině, ale také otázka po konečné hranici „až kam“, a konečně i otázka po nejvyšším smyslu.⁴ Jak uvádí papež František: „Nemoc, především je-li závažná, pokaždé způsobuje krizi lidského života a nese s sebou otázky jdoucí na hlubinu (...).“⁵ Odpovědi na tyto otázky, stejně jako zdroje naděje, posily a opory lze hledat v rámci rodiny a nejbližších přátel, ale také v souladu s vlastním spirituálním zaměřením např. v křesťanství či v různých „alternativních“ směrech. A právě této problematice se věnuje i tato kniha, která si klade otázku, zda je závažné onemocnění prostorem pro tradiční, etablované náboženství, v kontextu České republiky křesťanství, reprezentované v nemocnicích duchovní, resp. klinickou pastorační péčí, či pro nejrůznější podoby „alternativní“ spirituality, se kterou se lze v tomto prostředí setkat.⁶ Jinými slovy, nakolik jsou křesťanství na jedné straně a různé druhy „alternativní“ spirituality na straně druhé schopné reflektovat obtížnou situaci pacientů a poskytnout jim odpovědi na otázky, které si kladou.

Tato otázka je zároveň otázkou po úloze, místu, opodstatnění a podobě křesťanské duchovní, resp. klinické pastorační péče v systému převážně sekulárních českých nemocnic v konfrontaci s různými podobami této „alternativní“ spirituality. Úvahy o úloze, podobě a přínosu této péče v nemocnicích jsou v českém kontextu legitimní zejména

³ Srov. VÁCHA, M., KÖNIGOVÁ, R., MAUER, M. *Základy moderní lékařské etiky*. Praha: Portál, 2012, s. 71–87.

⁴ JAN PAVEL II. *Salvifici doloris: Apoštolský list o křesťanském smyslu lidského utrpení*. Praha: Zvon, 1995, čl. 13. Dále jen SD a číslo příslušného oddílu.

⁵ FRANTIŠEK. „Poselství k 24. Světovému dni nemocných“ [online], dostupné z: <http://www.bcb.cz/udalosti/Poselstvi-Svateho-otce-k-24-Svetovemu-dni-nemocnych.html>, cit. 09.09.2022.

⁶ Srov. OPATRŇÁ, M. *Etické problémy v onkologii*. Praha: Mladá fronta, 2008, s. 94–95; s. 97

s ohledem na přetrvávající nízký zájem Čechů o církev a s nimi spojený typ spirituality či religiozity na jedné straně⁷ a naopak na poměrně vysoký zájem o „alternativní“ spiritualitu na straně druhé.⁸ Ačkoli křesťanské církve, „vědomy si společného poslání sloužit potřebným a lidem v obtížných životních situacích, vydávat svědectví o křesťanské víře a naději“, poskytují v nemocnicích duchovní péči „s cílem prospět trpícím v těžkých situacích bez ohledu na jejich vyznání“⁹, nabízí se otázka, zda a nakolik je tato duchovní péče skutečně schopná oslovit i např. „alternativně“ věřící pacienty, zda by si vyžádali doprovázení nemocničním kaplanem a zda i někteří křesťané v období závažného onemocnění nehledají pomoc a oporu mimo oblast křesťanství. Zahraniční výzkum mezi onkologickými pacienty například ukázal, že 40 % z nich označuje za svého spirituálního doprovázejícího rodinné příslušníky a přátele, 29 % člena zdravotnického personálu a pouze 17 % duchovní či nemocniční kaplany.¹⁰ V sousedních německy mluvících zemích je navíc již delší dobu diskutováno téma nového vymezení úlohy a definice duchovní, resp. klinické pastorační péče v souvislosti s tzv. *spiritual care* jako nového interdisciplinárního konceptu péče o pacienta, který má pomoci integrovat úzce konfesně vázanou pas-

⁷ Srov. např. výzkum americké agentury Pew Research Center, jehož výsledky byly zveřejněny v roce 2017. PEW RESEARCH CENTER, „Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe. National and religious identities converge in a region once dominated by atheist regimes“ [online], dostupné z: <http://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>, cit. 09.09.2022.

⁸ Srov. HAMPLOVÁ, D. *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí*, Praha: Karolinum, 2013 s. 14–15; s. 74.

⁹ *Dohoda o duchovní péči ve zdravotnictví mezi Českou biskupskou konferencí a Eumenickou radou církví v České republice* [online], dostupné z: <http://spcp.prf.cuni.cz/dokument/Dohoda-o-duchovni-peci-ve-zdravotnictvi.pdf>, cit. 10.09.2022.

¹⁰ Srov. ROSER, T. Seelsorge und Spiritual Care. In: KLESSMANN, M. (ed.). *Handbuch der Krankenhauseselsorge*, 4. rozšíř. vyd. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2013, s. 74.

torační péči různých církví do obsáhlejšího konceptu sekulární péče a doprovázení v rámci systému nemocnic.¹¹

Záměrem této knihy je zodpovězení výše naznačených otázek a jejich prakticko-teologická reflexe v rámci jedné z metod praktické teologie, metody *Kriteriologie – Kairologie – Praxeologie* rakouského teologa P. M. Zulehnera, která zároveň tvoří strukturu celé knihy. Ta je členěna podle uvedeného trojkroku, a kromě teoretické části obsahuje také část empirickou. Teoretická část je rozdělena do šesti kapitol, z nichž první je věnována terminologickému vymezení a použité metodě. Následující kapitoly již spadají pod jednotlivé kroky metody *Kriteriologie – Kairologie – Praxeologie*. *Kriteriologie* zahrnuje druhou kapitolu, která se zabývá stanovením kritérií pro praxi církve v souladu s Zulehnerovou metodou, přičemž hlavním měřítkem pro praxi církve je praxe Ježíše z Nazareta. Za základní kritérium je považována evangelizace, která je však podle Zulehnera příliš širokým pojmem, a je proto třeba odvodit další dílčí kritéria, která pojem evangelizace specifikují, jako např. naděje, osvobození, život, spása a uzdravení, lid Boží. V této knize byly jako dílčí kritéria, tedy dílčí cíle pro praxi církve, zvoleny čtyři konstitutivní prvky církve – *koinonia*, *diakonia*, *leiturgia*, *martyria* (společenství, služba, bohoslužba, svědectví), které jsou konkrétnější než pojem evangelizace a zahrnují celý život církve.

Následující krok *Kairologie* obsahuje třetí až pátou kapitolu, z nichž první dvě jsou teoretické a analyzují současný společenský kontext, v němž je realizována praxe církve jak v obecné rovině, tak konkrétně v oblasti péče o nemocné. Pátá kapitola je empirická, tvoří ji výzkum, který byl realizován za finanční podpory Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích v rámci grantového projektu specifického výzkumu GAJU č. 0128/2018/H, a zabývá se vlivem závažného onemocnění na „tradiční“ či „alternativní“ spiritualitu nemocných. Navazuje tak na

¹¹ Srov. KÖRTNER, U. H. J. *Leib und Leben. Bioethische Erkundungen zur Leiblichkeit des Menschen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010, s. 93–94.

předchozí dvě kapitoly a zkoumá – tentokrát z praktického úhlu pohledu – kontext, v němž se odehrává praxe církve v oblasti péče o nemocné. V rámci této kapitoly je rovněž uveden dosavadní stav bádání k tématu výzkumu, v němž jsou stručně zmíněny nejdůležitější publikace, které se tohoto tématu týkají. Kapitoly tři až pět tedy zkoumají v teoretické i praktické rovině současnou praxi, resp. znamení času – *kairos*, která jsou v následující kapitole teologicky reflektována. V kroku *Kairologie* je uvedena ještě šestá kapitola, která porovnává současnou praxi církve s výše stanovenými kritérii a odpověďmi respondentů. Tato kapitola je jakýmsi mezikrokem, se kterým autor metody P. M. Zulehner počítá v rámci druhého kroku *Kairologie*, ačkoli v samotném názvu metody není tento dílčí krok uveden. Autor metody jej nazývá „teologický výklad“ (*theologische Deutung*),¹² který následuje po stanovení kritérií a výzkumu současné praxe a teologicky vykládá vztah těchto kritérií a stávající praxe. Jinými slovy zjišťuje, k naplnění kterého z kritérií, resp. cílů je zde a nyní příhodný čas.

Pod poslední krok – *Praxeologie* – spadá závěrečná, sedmá kapitola, které obsahuje závěry pro praxi církve. Po předchozím stanovení základních a dílčích kritérií, po analýze situace a stávající praxe následuje v tomto posledním kroku posouzení toho, zda a nakolik tato praxe odpovídá současné situaci, tedy která ze stanovených kritérií jsou relevantní i v kontextu klinické pastorační péče. Součástí této kapitoly je dále úvaha, jak by měla duchovní či klinická pastorační péče chápat sama sebe, a pastorační doporučení pro praxi nemocničních kaplanů.

Závěrem připojme ještě několik poznámek: těžce nemocnými a umírajícími pacienty jsou v rámci této knihy myšleni primárně pacienti nemocnic. Umírající pacienti se závažným onemocněním jsou klienty např. i lůžkových či domácích hospiců, Alzheimercenter apod. V této knize se však nejedná výlučně o pacienty umírající, ale také o ty,

¹² Srov. ZULEHNER, P. M. *Pastoraltheologie. Band 1 Fundamentalpastoral: Kirche zwischen Auftrag und Erwartung*, Düsseldorf: Patmos, 1989, s. 39.

kteří se ze svého závažného onemocnění dočasně či trvale vyléčili. Druhá poznámka: v případě profesí, které jsou v knize uvedeny (např. sociální pracovník, psycholog, paliatr, kaplan apod.), je jak z důvodu zjednodušení a úspornosti psaní, tak i přehlednosti textu použito generické maskulinum jako souhrnné označení osob obou pohlaví. Za třetí: tato kniha vychází z disertační práce autorky, v níž jsou obsažené i odborné články publikované v letech 2015–2019 v časopisech *Studia theologica*, *Caritas et veritas* a *Časopis lékařů českých*. Tyto články či jejich části nejsou v této knize citovány v poznámkovém aparátu, jsou však uvedeny v seznamu zdrojů.

Volba tématu knihy

Zájem o výše zmíněnou problematiku a motivace zabývat se tímto tématem vychází z těžiště autorčina odborného zájmu, kterým je diakonická teologie se zaměřením na kategoriální pastoraci, zejména nemocniční kaplanství. Tento zájem však není pouze v obecné, prakticko-teologické rovině, ale pojí se i s rovinou osobní, jak bude uvedeno níže.

Na II. vatikánském koncilu vykročila církev k lidem, a to ke všem lidem „dnešní doby“; stala se církví otevřenou lidem v nejrůznějších životních situacích, s problémy, které mají, a tyto situace a problémy se musí stát předmětem reflexe z hlediska víry církve, jak uvádí ve svém *Komentáři k pastorální konstituci Gaudium et spes* Hans-Joachim Sander.¹³ Od II. vatikánského koncilu se proto klíčovým teologickým tématem stává kontext. Chce-li dnes teologie reflektovat určitou situaci člověka, může jen stěží pominout kontext, do kterého je tato situace zasazena.

Otázkou je, jaké kontexty a z jakých důvodů jsou pro teologii relevantní a na jaké problémy se má orientovat. Kontext je vždy vztahovou veličinou – je kontextem něčeho. Tedy i historické, ekonomické, politické či socio-kulturní determinanty života člověka v určité oblasti světa se pro teologii stávají relevantním kontextem tehdy, provokují-li teologické otázky či jsou-li těmito otázkami tematizovány. Tento vztah je vzájemný – určité kontexty podněcují otázky a výzvy, a naopak díky určitým otázkám se problémy a krize člověka stávají kontextem teo-

¹³ Srov. SANDER, H.-J. Theologischer Kommentar zur Pastoralkonstitution über die Kirche in der Welt von heute *Gaudium et spes*. In: HÜNERMANN, P., HILBERATH, B. J. (eds.). *Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil*, sv. 4., zvl. vydání. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 2009, s. 585–589; s. 704–715.